

A megfelelő ember a megfelelő helyen: Marx az Internacionálé időszakában

A kezdeti lépések

1864. szeptember 28-án a London szívében található St. Martin's Hallt a megjelent mintegy kétezer munkás zsúfolásig megtöltötte. A munkásokat az angol szakszervezeti vezetők és a kontinensen élő munkások egy kis csoportja hívta össze: az előzetes közlemények „a párizsi munkások által szervezett küldöttségről” beszéltek, amely „átadja majd válaszukat angol testvéreik üdvözlétére, továbbá átnyújt egy tervezetet, amelyet a népek közötti megértés fejlesztése érdekében dolgoztak ki”. (Rjazanov 1925, 171).

A kezdeményezés szervezői nem tudták elképzelni – és nem is láthatták előre –, lépésük milyen eredményre vezet. Eredeti tervük az volt, hogy nemzetközi fórumot hoznak létre, ahol a munkásokat érintő legfontosabb problémákat meg lehet vizsgálni és meg lehet vitatni, de nem azzal a szándékkal, hogy újfajta szervezetet akarnak megalapítani, amely koordinálná a szakszervezetek és a munkásság politikai akcióit. Ugyanígy, ideológiájukat eredetileg általános etikai-humanitárius elemek hatották át, például a népek közötti testvériség és a világbéke eszméjének fontossága, és sokkal kevésbé foglalkoztatta őket az osztályharc és az egyértelműen megfogalmazott politikai célok. E korlátok miatt a St. Martin's Hallban tartott gyűlés is egyike lehetett volna annak a számos, korabeli, tétova demokratikus kezdeményezésnek, amelyek rövid idő alatt elhaltak. Valójában azonban itt született meg a munkásmozgalom minden olyan későbbi szervezetének prototípusa, amelyet a reformisták és a forradalmárok is viszonyítási pontnak tekintettek a továbbiakban: itt formálódott meg a *Nemzetközi Munkásszövetség*, rövidebb elnevezéssel az *Internacionálé*.

Az Internacionálénak köszönhető, hogy a munkásmozgalom világosabban megértette a kapitalista termelési mód mechanizmusát, hogy tudatosabban felmérhette saját erejét, és hogy a küzdelem újabb, fejlettebb formáit alakíthatta ki.

Másrészt viszont az uralkodó osztályok köreiből a szervezet megalapítása rémületet váltott ki. Jeges borzongással töltötte el őket az az elképzelés, hogy a munkások is aktívan részt kívánának venni a

történelemben, és nem is egy kormány alapvető céljálul tűzte ki az Internacionálé felszámolását, és a rendelkezésére álló minden eszközt bevetve üldözte a szervezetet.

Az Internacionálét alapító munkásszervezetek nagyon vegyes képet mutattak. A legjelentősebb mozgatóerő a brit szakszervezeti mozgalom volt, amelynek vezetőit – világlátását tekintve gyakorlatilag mindegyikük reformista volt – elsősorban gazdasági kérdések foglalkoztatták; harcoltak a munkásság munkafeltételeinek javításáért, de magának a kapitalizmusnak a létezését nem vonták kétségbe. Ők az Internacionálét olyan eszköznek tekintették, amely elősegítheti céljaik megvalósulását, amennyiben megakadályozza külföldi sztrájkörök behozatalát Nagy-Britanniába.

A szervezeten belül ugyancsak jelentős erőt képviseltek a *mutualisták*, akik Franciaországban régóta túlsúlyban voltak, de erősek voltak Belgiumban és Svájc francia nyelvű területein is. Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) elmélete alapján elutasították, hogy a munkásosztály bármilyen értelemben részt vegyen a politikában, és elleneztek a sztrájkot is mint harci eszközt, továbbá konzervatív nézeteket vallottak a nők emancipációjának kérdésében. Proudhon követői föderalista elvek szerint működő szövetkezeti rendszert képzeltek el, és úgy gondolták, ha mindenkinek egyenlő feltételeket biztosítanak a banki hitelek felvételekor, akkor sikerül majd a kapitalizmust megváltoztatni. Azt mondhatjuk, hogy végül aztán ők alkották az Internacionálé jobb szárnyát.

E két, számszerű többséget alkotó csoport mellett akadtak további, a fent említettektől eltérő árnyalatot képviselő résztvevők is. A harmadik legjelentősebb csoportot a kommunisták alkották, akik Karl Marx (1818–1883) körül tömörültek, és csekély befolyással rendelkező, kis csoportosulásokban voltak aktívak – mindenekelőtt német és svájci városokban, illetve Londonban. Ők antikapitalisták voltak, azaz elutasították a fennálló termelési rendszert, és támogatták a politikai akciók szükségességének elvét a rendszer megdöntése érdekében.

Alapítása idején az Internacionálé soraiban olyan elemek is felbukkantak, akiknek semmi közük sem volt a szocialista tradícióhoz, így például kelet-európai emigránsok egyes csoportjai, akiket homályos demokratikus elvek mozgattak. Köztük voltak Giuseppe Manzini (1805–1872) követői, akinek osztályokon átívelő koncepciója, melyet elsődlegesen nemzeti követelések fűtöttek, az Internacionálében olyan fórumot látott, amely hasznos és alkalmas arra, hogy általános felhívást intézzenek szélesebb körben az elnyomott népek felszabadításának érdekében.

A képet tovább bonyolítja az a tény, hogy az Internacionáléhoz csatlakozott egyes francia, belga és svájci munkáscsoportok a legkülönbözőbb zavaros ideológiákat hozták magukkal, melyek között utópikus elképzelések is megfogalmazódtak.

Ezek a csoportok a maguk komplex kulturális hálózatával és politikai/szakszervezeti tapasztalataival rajta hagyták kezük nyomát a születően lévő Internacionálén. Valóban fáradtságos feladat volt egy általános működési keret kiépítése, és ilyen tág szervezet egybentartása még föderális alapon is. Ezen kívül, miután sikerült közös programot elfogadniuk, minden egyes irányzat továbbra is (időnként centrifugális) befolyást gyakorolt a helyi szekciókban, ahol többséget alkotott.

Marx érdeme, hogy mindezen áramlatok együtt tudtak működni egyazon szervezeten belül olyan program alapján, amelytől az egyes csoportok kiinduló elvei fényévnyi távolságra álltak. Marx politikai tehetsége lehetővé tette számára, hogy összebékítse a látszólag összebékíthetlent, így biztosítva, hogy az Internacionálé sok korábbi munkásszervezettel ellentétben ne tűnjön el a történelem a süllyesztőjében (Collins–Abramsky 1965. 34). Marx volt az, aki világos célt adott az Internacionálénak, és az is Marx érdeme, hogy sikerült szilárd osztályalapokon álló, de nem kirekesztő politikai programot megfogalmazni, amely a szervezetnek minden szektarianizmuson túl tömegjelleggel biztosított. A Főtanács politikai szelleme mindig Marx volt: ő szövegezte meg minden határozatukat, és ő készítette minden egyes kongresszusi jegyzőkönyvüket (kivételt jelent az 1867-es lausanne-i kongresszus, amikor minden idejét *A tőke* korrektúrájának szentelte). Ő volt „a megfelelő ember a megfelelő helyen” ahogyan azt a német munkásvezér, Johann Georg Eccarius (1818–1889) egy helyütt megfogalmazta.

Elsősorban Marx munkabírásának köszönhető, hogy az Internacionálé fokozatosan a politikai szintézis funkcióját látta el, a sokszínű nemzeti irányzatokat közös harci célkitűzésben egységesítve, ami elismerte alapvető autonómiájukat, ha az irányító centrumtól való teljes függetlenségüket nem is tarthatták meg. Az egység fenntartása időnként iszonyú erőfeszítésekbe került, főképpen azért, mert Marx antikapitalizmusa sohasem vált a szervezeten belül meghatározó politikai pozícióvá. Az idők során azonban, részben éppen állhatatosságának köszönhetően, részben pedig az időnként bekövetkező kiválások miatt, Marx eszméje lett a hegemon doktrína. Nehez küzdelem, de a politikai megformálódás erőfeszítései a későbbi évek harcaiban jelentősen megtérültek. A munkások mozgósításának jellege, a párizsi kommunének a rendszer elleni tiltakozása, az a korábban soha nem tapasztalt feladat, hogy ilyen hatalmas és komplex szervezetet egyben tartsanak, a munkásmozgalmon belül jelentkező más irányzatokkal folytatott állandó polémia a legkülönbélebb elméleti és politikai kérdésben: mindezek a körülmények Marxot a politikai gazdaságtan határainak átlépésére ösztökélték, ami korábban figyelmének jórészt lekötötte az 1848-as forradalom bukását és a legprogresszívebb erők hanyatlását követően. Egyidejűleg ezek a tapasztalatok arra készítették, hogy tovább fejlessze vagy felülvizsgálja nézeteit, hogy régi bizonyosságokat

vita tárgyává tegyen és új kérdéseket fogalmazzon meg önmagának, különösen pedig is arra, hogy kapitalizmuskritikáját tovább élesítse a kommunista társadalom nagy vonalakban történő felvázolásával. Az ortodox szovjet álláspont Marxnak az Internacionáléban játszott szerepét illetően – amely szerint Marx mechanikusan alkalmazta korábban, dolgozószobája elzártságában kigondolt politikai elméletét a történelem adott fejlődési fokára – a fentiek következtében teljesen ellentmond a valóságnak.¹

A mutualisták veresége

Mivel a legfontosabb szervezeti ügyek és az Internacionálé története idején bekövetkezett jelentős politikai események nincsenek szinkronban egymással, ezért nehéz a szervezet történetét időrendi sorrendben rekonstruálni. A szervezeti szempontú megközelítésben a jelentősebb állomások a következők voltak: 1. az Internacionálé megszületése (1864–1866), alapításától az első kongresszusig (Genf, 1866); 2. a terjeszkedés korszaka (1866–1870); 3. a forradalmi hullám és a Párizsi Kommün leverését követő megtorlás (1871–1872); 4. a szakadás és válság (1872–1877). Elméleti szempontból vizsgált fejlődésében ugyanakkor a következő állomások szerepelnek: 1. számtalan alapítói szervezete közötti kezdeti viták és a szervezet alapjainak lefektetése (1864–1865); 2. a kollektivisták és a mutualisták közötti küzdelem a hegemoniáért (1866–1869); és 3. a centralisták és az autonomisták közötti összecsapás (1870–1877). Az alábbi kifejtés csak az elméleti szempontú fejlődési állomásokat vizsgálja részletesebben, melyek elsősorban a 2. és a 3. pontokhoz kapcsolódnak².

Az Internacionálé legmérsékeltőbb szárnyát négy éven át a mutualisták alkották. A brit szakszervezetek, amelyek a szervezet többségét alkották, nem osztották Marx antikapitalista nézeteit, és nem is volt a szervezet politikájára olyan erős befolyásuk, mint amelyet Proudhon hívei gyakoroltak rá.

A francia anarchista elméletét alapul véve a mutualisták azt állították, hogy a munkásság gazdasági emancipációjához termelési szövetkezetek és egy központi népi bank alapítása vezet majd el. Szilárdan elutasították mindenféle állami beavatkozást, ellenezték a föld és a termelőeszközök társadalmasítását és ellenezték a sztrájk mint politikai fegyvernek az alkalmazását is. 1868-ban például még mindig sok olyan szekció létezett az Internacionáléban, amely ennek a harci eszköznek negatív, gazdaságellenes értéket tulajdonított. Emblematikus ebből a szempontból a liège-i szekciónak a sztrájkról szóló jelentése: „A sztrájk harc. Ennek következtében alkalmas a nép és a polgárság közötti gyűlölet felszítására, ezzel még inkább eltávolítja egymástól azt a két osztályt, amelyeknek egybe kellene olvadnia és egyesülnie

kellene egymással” (Maréchal 1962, 268). A Főtanács álláspontjától és téziseitől aligha lehetett volna nagyobb a távolság.

Marx kétségkívül kulcsszerepet játszott abban a hosszú küzdelemben, aminek során Proudhonnak az Internacionáléra gyakorolt befolyása fokozatosan csökkent. Maguk a munkások azonban már kezdték félretenni a proudhoni doktrínákat; mindenekelőtt a sztrájkok elburjánzása győzte meg a mutualistákat elméletük hibás voltáról. A proletárharcok azt mutatták, hogy a sztrájkra az adott állapotok javításának azonnali eszközeként van szükség, illetve azt, hogy a sztrájkok megerősítik az osztályöntudatot, ami az eljövendő társadalom megteremtésének elengedhetetlen feltétele. Hús-vér férfiak és nők akadályozták meg a kapitalista termelést, hogy jogokat és társadalmi igazságosságot követeljenek maguknak, ezáltal elmozdították ez erőviszonyokat az Internacionálén belül és – ami még jelentősebb – a társadalom egészében is. A párizsi bronzöntők, Rouen és Lyons szövőmunkásai, Saint-Étienne szénbányászai voltak azok, akik – sokkal erőteljesebben, mint bármilyen elméleti vita – meggyőzték az Internacionálé francia vezetőit arról, hogy a földeket és az ipart társadalmasítani kell. És Proudhon nézeteivel szemben a munkásmozgalom demonstrálta, hogy lehetetlen leválasztani a társadalmi-gazdasági kérdéseket a politikai kérdésről. (Freymond 1962, I. XIV).

Az 1868. szeptember 6–13. között 99 küldött (akik Franciaországból, Svácból, Németországból, Spanyolországból és Belgiumból érkeztek) részvételével megtartott brüsszeli kongresszuson végül sikerült a mutualisták szárnyait lenyesni. A csúcspont akkor következett be, amikor a gyűlés elfogadta De Paepe javaslatát a termelési eszközök társadalmasításáról – ez meghatározó jelentőségű előrelépés volt a szocializmus gazdasági alapjainak meghatározásában, és ettől kezdve már nemcsak egyes értelmiségiek írásaiban, hanem egy nagy nemzetközi szervezet programjában is szerepelt (Musto 2014, 3. dokumentum).

Ezzel Brüsszelben az Internacionálé nyilvánosságra hozta első, egyértelmű nyilatkozatát a termelési eszközöknek az államhatalom általi társadalmasítása mellett. Ez a Főtanács jelentős győzelmét mutatta, és a szocialista elvek első ízben jelentek meg egy fajsúlyos munkásszervezet politikai programjában.

Ha az Internacionálé kollektivistá fordulatára a brüsszeli kongresszuson került sor, akkor a következő év szeptember 2–12. között rendezett bázeli kongresszus meghatározó eseménye a konszolidáció volt, ami még francia földön is felszámolta a proudhonizmust. Ezen a kongresszuson 78 küldött vett részt, akik már nemcsak Franciaországból, Svájcban, Németországból, Nagy-Britanniából és Belgiumból érkeztek, hanem a bővülés egyértelmű jeleként Spanyolországból, Olaszországból és Ausztriából is jöttek, sőt, az észak-amerikai *Nemzeti Munkás Egyesület* is képviseltette magát egy küldöttel.

A bázeli kongresszus küldöttei egyetértőleg megerősítették a brüsszeli kongresszusnak a földbirtokról hozott határozatait, 54 igen, 4 nem és 13 tartózkodás mellett. A francia delegáció mind a tizenegy tagja elfogadta azt az új szövegezést, amely kijelentette „hogya a társadalomnak jogában áll felszámolni a föld magántulajdonát és azt a közösségnek átadni”. (Burgelin 1962, II. 74). Bázelt követően az Internacionálé francia szekciója már nem volt mutualista.

A bázeli kongresszus azért is volt is érdekes, mert küldöttként részt vett a folyamatok alakításában Mihail Bakunyin is. Miután nem tudta megszerezni a *Liga a Békéért és a Szabadságért* nevű szervezet vezetését, 1868-ban Genfben megalapította a Szocialista Demokrácia Egyesülést, és decemberben ez utóbbi szervezet kérte felvételét az Internacionáléba. A következő évben Bakunyin eszméi számos követőre találtak sok városban, elsősorban Dél-Európában és szélesebben sikert arattak Spanyolországban.

Az Internacionálé és a párizsi kommün

1870 szeptemberében az Internacionálé előkészületeket tett ötödik kongresszusa lebonyolítására. Eredetileg Párizsban akarták megrendezni, de akkor – 1870. július 19-én – a francia-porosz háború kitörése miatt nem maradt más választás, mint lemondani a kongresszusra.

A németek Sedannál aratott győzelmét és Bonaparte elfogását követően, 1870. szeptember 4-én Franciaországban kikiáltották a harmadik köztársaságot. A következő év januárjában véget ért Párizs négy hónapig tartó ostroma, amikor a franciák elfogadták Bismarck feltételeit; az ezt követő tűzszünet lehetővé tette választások lebonyolítását és Adolphe Thiers (1797–1877) köztársasági elnöki kinevezését óriási legitimista és orleanista többségi támogatással. A fővárosban azonban a progresszív-köztársasági erők elsőprő fölénytel nyertek, és széles körű népi elégedetlenség bontakozott ki. Amikor a párizsiak azzal szembesültek, hogy a kormány le akarja fegyverezni a várost, és minden társadalmi reformot meg akar akadályozni, szembefordultak Thiers-rel és március 18-án kezdetét vette a munkásmozgalom első nagyszabású politikai eseménye: a Párizsi Kommün.

Noha Bakunyin sürgette, hogy a munkások a honvédó háborút fordítsák át forradalmi harcba, a Főtanács kezdetben a hallgatás mellett szavazott. A Kommün győzelmét ünneplő szenvedélyes nyilatkozat azzal a kockázattal járt volna, hogy hiú ábrándokat kelt az európai munkásság köreiben, végső soron pedig a demoralizálódás és a hiteltelenség forrásává lett volna. Marx tehát úgy határozott, hogy elhalasztja a bejelentést, és hosszú heteken át távol maradt a Főtanács üléseiről. Nyomasztó jóslatai hamarosan túlzottan is megalapozottaknak bizonyultak, és május 28-án, alig több mint két hónappal kikiáltását

követően a Párizsi Kommünt vérbe fojtották. Két nappal később Marx megjelent a Főtanácsban és magával hozott egy kéziratot ezzel a címmel: *A polgárháború Franciaországban*. A dokumentumnak a következő néhány hétben óriási hatása volt, sokkal nagyobb, mint bármelyik másik XIX. századi munkásmozgalmi dokumentumnak.

A „véres hét” (május 21–18) során, ami a „Versaillesi” (a Versailles-iak), vagyis az ellenforradalmi erők betörését követte Párizsban, több tízezer kommünár vesztette életét az összecsapásokban, vagy pedig egyszerűen kivégezték őket; ez volt a francia történelem legvéresebb mézszárlása. További 43 000 embert, vagy talán ennél is többet vetettek börtönbe, közülük később 13 500 főt halálra ítélték, bebörtönöztek, kényszermunkára ítélték vagy deportáltak (sokat a távoli új-kaledóniai gyarmatra). További 7 000 embernek sikerült elmenekülnie, ők Angliában, Belgiumban vagy Svájcban telepedtek le. Az európai konzervatív és liberális sajtó fejezte be a Thiers katonái által elkezdett munkát, amikor azzal vádolták a kommünárokat, hogy szörnyű büntetteket követtek el, és diadalmasan írtak arról, hogyan győzedelmeskedett a „civilizáció” a pimasz munkáslázadás fölött. Ettől kezdve az Internacionálé állt a vihar középpontjában, minden egyes, a fennálló rendszerrel szembeni lépésért őket okolták. Marx keserű iróniával jegyezte meg: „A chicagói nagy tűzvészt a táviró az Internacionálé pokoli műveként adta hírül az egész világnak, és valóban csodálatos, hogy a Nyugat-Indián végigsöprő orkánt nem az Internacionálé démoni behatásának tulajdonították.” (MEM, 18. 1969, 125)

Marxnak egész napokat azzal kellett töltenie, hogy válaszoljon a sajtónak az Internacionáléra szórt és a személyét érintő rágalmakra: „pillanatnyilag” – írta, [ő volt] „a legtöbbször megrágalmazott és a legfenyegetettebb ember Londonban”.

A párizsi véres megtorlás, a rágalomhadjárat és más európai kormányzatok repressziója ellenére az Internacionálé megerősödött és jóval szélesebb körben vált ismertté a kommün nyomán. A szervezetre a kapitalisták és a középosztályok úgy tekintettek, mint a fennálló rend elleni veszélyre, de a munkásokban táplálta a reményt: olyan világ reményét, amelyben nincs kizsákmányolás és igazságtalanság. (Haupt 1978, 28). A lázadó Párizs megerősítette a munkásmozgalmat, és arra készítette, hogy még radikálisabb pozíciót képviseljen, és fokozza harcias szellemét. A tapasztalat bebizonyította, hogy a forradalom lehetséges, s hogy lehet és kell is legyen az a cél, hogy a kapitalista rendszertől gyökeresen különböző társadalom épüljön fel; de egyidejűleg az is megmutatkozott, hogy e cél elérése érdekében a munkásoknak rugalmas, jól szervezett politikai szövetségeket kell kialakítaniuk. (Haupt 1978, 93–95).

Két év telt el az Internacionálé legutóbbi kongresszusa óta, ám a fennálló körülmények között nem nyílt lehetőség újabb tanácskozás megrendezésére. A Főtanács ezért úgy határozott, hogy konferenciát hív össze Londonban; erre 1871. szeptember 17. és 23. között került sor. A találkozón jelen volt 22 brit küldött (első ízben Írországnak is volt képviselője), jöttek Belgiumból, Svájcból és Spanyolországból, illetve ott voltak még a francia menekültek. Bár a szervezők minden lehetséges eszközzel igyekeztek az eseményt a lehető legreprezentatívabbá formálni, valójában inkább a Főtanács kibővített ülésének tűnt.

Marx már korábban bejelentette, hogy a konferenciát „kizárólag a szervezeti és a politikai kérdéseknek” (MEM 1962-68, IV, 259) szentelik, az elméleti vitákat félreteszik egy időre. Ezt az első ülésen világosan megmondta:

„A Főtanács konferenciát hívott össze, hogy a különböző országokból érkezett küldöttekkel megállapodjon azokról az intézkedésekről, melyeket a sok országban működő Munkásszövetséget fenyegető veszélyekkel szemben kell megtennünk, és lépéseket kell tennünk egy új szervezet létrehozása érdekében, amely a helyzet kívánta szükségletekhez jobban igazodik. Másodsorban ki kell dolgoznunk, milyen választ adjunk azoknak a kormányoknak, melyek szakadatlanul azon dolgoznak, hogy minden eszközzel megsemmisítsék a Munkásszövetséget. Végül pedig le kell zárunk a svájciakkal folytatott vitát egyszer és mindenkorra.” (MEM 1975, 225).

Marx minden energiáját a következő céloknak rendelte alá: az Internacionálé újjászervezése, az ellenséges erőktől való megvédelmezése és Bakunyin erősödő befolyásának kézben tartása. Mint a konferencia kiemelkedően legaktívabb résztvevője, Marx 102 alkalommal szólalt fel, meggátolta, hogy olyan javaslatokat terjesszenek be, amelyek nem estek egybe az ő terveivel, és sikerült meggyőznie azokat, akik még kételkedtek. (Molnár 1963, 127). A londoni tanácskozás megerősítette a szervezeten belüli pozícióját: egyértelmű lett, hogy Marx egyfelől a politikai irányvonalat kidolgozó szellemi vezető, másfelől pedig a szervezet egyik legharciasabb és legfelkészültebb aktivistája.

A konferencia legfontosabb döntése, ami később is emlékeztetessé tette a találkozást, Vaillant IX. határozatának elfogadása volt. A blanquisták vezetője – akiknek megmaradt erői csatlakoztak az Internacionáléhoz a Kommün bukása után – azt javasolta, hogy a szervezet a Főtanács irányítása alatt álló centralizált, fegyelmezett párttá alakuljon át. Bár akadt némi nézeteltérés – különösen a blanquistáknak azon álláspontja váltott ki ellenkezést, hogy egy szigorúan szervezett, harcias nukleusz is elegendő a forradalom kivívásához –, Marx egy percig sem habozott, hogy Vaillant csoportjával szövetséget kössön:

nem pusztán azért, hogy az Internacionálé keretein belül megerősítse a bakunynista anarchisták elleni csoportosulást, hanem mindenképp azért, hogy szélesebb konszenzust biztosítson azokhoz a változásokhoz, amelyeket az osztályharc új szakaszában szükségesnek tartott. Így a Londonban elfogadott határozat kijelentette: „[...] tekintettel arra, hogy a vagyonos osztályok ezen egyesített hatalma ellen a munkásosztály mint osztály csak akkor léphet fel, ha politikai párttá szerveződik, amely minden régi, a vagyonos osztályok által alakított párttól különbözik és velük szemben áll; hogy a munkásosztálynak erre a politikai párttá szerveződésre azért van szüksége, hogy biztosítsa a társadalmi forradalom győzelmét és végső célját – az osztályok megszüntetését; hogy a munkásosztály erőinek egyesítése, melyet gazdasági harcaival már megvalósított, ugyanakkor emelől kell hogy szolgáljon a földtulajdonosok és tőkések politikai hatalma ellen vívott harcában.” (MEM 1968, 17. 388)

A következtetés egyértelmű volt: „[...] a munkásosztály harci állapotában gazdasági mozgalma és politikai tevékenysége elválaszthatatlan egységbe forr össze.” (MEM 1968, 17. 389)

Míg az 1866-os genfi kongresszus a szakszervezetek jelentőségét alapozta meg, az 1871-es londoni konferencia a hangsúlyt áthelyezte a modern munkásmozgalom másik kulcsfontosságú instrumentumára: a politikai pártra. Ugyanakkor, hangsúlyozni kell, hogy ennek értelmezése sokkal tágabb körű volt, mint amivé a huszadik században vált. Marx koncepcióját tehát meg kell különböztetnünk a blanquistákétól is – a két nézet később nyíltan is összeütközésbe került egymással – és Leninétől is, ahogyan azt az októberi forradalom után a kommunista szervezetek alkalmazták.³ Marx úgy látta, a munkásosztály önfelszabadítása hosszú és veszélyes folyamat – tökéletes ellentéte ez Szergej Nyecsajev (1847–1882) *Egy forradalmár katekizmus*a című művében felvázolt elméletének és gyakorlatának, aki támogatta a titkos társaságok létrejöttét. Ezt a koncepcióját a londoni küldöttek elítélték, de Bakunyn lelkesen támogatta.

A londoni konferencián mindössze négy küldött ellenezte a IX. számú határozatot, ők azzal érveltek, hogy „a tartózkodás” politikáját kellene alkalmazni és nem kellene a politikában részt venni; ám Marx győzelme hamarosan kérészélűnek bizonyult. A felhívásnak, mely később minden országban politikai pártok megalapítását eredményezte és nagyobb hatalmat ruházott a Főtanácsra, súlyos utóhatásai lettek az Internacionálé belső életében; a szervezet nem tudott elég gyorsan rugalmas szervezetből politikailag uniform szervezeti modellbe átváltani (Freymond – Molnár 1966, 27).

Marx meg volt győződve arról, hogy gyakorlatilag minden nagyobb föderáció és helyi szekció támogatni fogja a konferencia határozatait, de hamarosan szembesülnie kellett ennek az ellenkezőjével. November 12-én a *Jura Föderáció* saját kongresszust hívott össze a Sonvilier

községben, és bár Bakunyin nem tudott jelen lenni, hivatalosan is kezdeményezték az ellenzéket az Internacionálén belül.

Noha a Jura Föderáció álláspontja (itt volt Bakunyin működésének központja) nem volt váratlan, Marxot talán meglepte, amikor a nyugtalanság, sőt lázadás jelei mutatkoztak máshol is a Főtanács politikai vonalával szemben. Számos országban a londoni döntéseket a helyi politikai autonómia elfogadhatatlan korlátozásának tekintették.

A Főtanáccsal szembeni ellenzék sokféle formát öltött, és néha főképp személyes motivációk mozgatták; furcsa erők tartották egyben, és az Internacionálé irányítását még jobban megnehezítették. Mégis, túl azon, hogy Bakunyin elmélete bizonyos országokban jelentős vonzerőt képviselt, és Guillaume képessége, hogy a különböző ellenzékeket egységesítse, „A munkásosztály politikai akciója” címet viselő határozattal szembeni fellépés legfőbb mozgatója, az a környezet volt, amely nem volt hajlandó a Marx által javasolt minőségi előrelépést elfogadni. Mert minden kapcsolódó haszon ellenére is, a londoni fordulatot sokan úgy tekintették, mint súlyos összeütközést; és nemcsak a Bakunyinhoz kapcsolódó csoport, hanem a föderációk és a helyi szekciók többsége is úgy vélte, az autonómia és az Internacionálét alkotó, különböző világágok iránti tisztelet elve az Internacionálé egyik sarkpontja. Marxnak ez a téves számítása felgyorsította a szervezet válságát (Freymond-Molnár 1966, 27–28).

Az Internacionálé válsága

A végső összecsapásra 1872-ben, nyár végén került sor. A megelőző három év szörnyű eseményei – a francia–porosz háború, a Párizsi Kommün bukását követő megtorlási hullám, a számtalan belső csatározás – után az Internacionálé végre újra kongresszust tudott tartani. Az Internacionálé ötödik kongresszusára Hágában került sor szeptember 2. és 7. között. A találkozón összesen 14 ország 65 küldötte vett részt. Az Internacionálé történetének kétség kívül legreprezentatívabb találkozója volt ez.

Az esemény döntő fontossága arra készítette Marxot, hogy Engels társaságában személyesen is jelen legyen⁴. A Hágában született legjelentősebb döntésnek megfelelően az 1871-es londoni konferencia IX. határozatát mint a 7a számú új cikkelyt belefoglalták a Munkásszövetség alapszabályába. Mostanra a társadalom átalakításának a politikai harc lett a megfelelő eszköze, mivel: „a föld és a tőke urai mindig fel fogják használni politikai kiváltságaikat gazdasági monopóliumaik megvédésére és megőrkítésére. Nemcsak hogy nem segítik elő a munka felszabadítását, hanem továbbra is minden lehetséges módon akadályt fognak gördíteni útjába [...] Ezért a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége” (MEM 1968, 17. 388.)

Az Internacionálé mostanra már gyökeresen különbözött attól a szervezettől, amilyen alapításakor volt: a radikális-demokratikus elemek kiváltak belőle, miután fokozatosan marginalizálódtak; a mutualisták vereséget szenvedtek és közülük sokan átálltak; a reformisták már nem alkották a szervezet meghatározó többségét (Nagy-Britannia kivételével); az antikapitalizmus lett az egész Munkásszövetség politikai vezérfonala, valamint a nemrégiben formálódott irányzatok, így például az anarcho-kollektivisták vezéreszméje is. Annak ellenére, hogy az Internacionálé működésének éveit a világban bizonyos fokú gazdasági prosperitás volt jellemző, ami egyes esetekben a munkafeltételeket megkönnyítette, a munkások megértették, hogy valódi változást nem az effajta tünetenyhítéstől várhatnak, hanem csakis a kizsákmányolás felszámolásától. Egyre inkább saját anyagi szükségleteikre alapozták küzdelmeiket, s sokkal kevésbé azon csoportok kezdeményezéseire, melyekhez adott esetben maguk tartoztak.

A tágabb kép is radikálisan megváltozott. Németország 1871-es egyesítése egy új korszak hajnalát jelentette, amelyben a nemzetállamok alkotják a politikai, jogi és területi identitás döntő formáját; ez viszont megkérdőjelezte bármilyen nemzetek feletti testület létét, ami a tagok befizetéseiből tartotta fenn magát minden egyes országban, és azt követelte tagjaitól, hogy a központi testület javára mondjanak le a helyi politikai irányítás nagy részéről. Ugyanakkor a nemzeti mozgalmak és szervezetek közötti növekvő különbségek elkeseredően megnehezítették a Főtanács dolgát, vagyis azt a feladatot, hogy olyan politikai szintézist dolgozzanak ki, amely mindenki igényeit képes kielégíteni. Igaz, hogy az Internacionálé kezdetektől fogva a szakszervezeteknek és politikai egyesületeknek olyan halmaza volt, melyben a résztvevőket cseppet sem volt könnyű egymással összhangba hozni, ahogyan az is igaz, hogy ezek az átlagos szervezeteknél mindig is jóval súlyosabb érzékenységeket és politikai irányzatokat képviseltek. 1872-re azonban a Munkásszövetség különféle alkotóelemei – és tágabb értelemben a munkásság küzdelmei – sokkal élesebb körvonalakat és struktúrát kaptak. A brit szakszervezetek legalizációja hivatalosan is a nemzeti politikai élet szereplőivé tette őket; az Internacionálé belga föderációja szerteágazó szervezet volt olyan központi vezetéssel, amely képes volt jelentős és autonóm elméleti tevékenységre; Németországban két munkáspárt is létezett, mindkettőnek volt parlamenti képviselője; a francia munkások Lyon-tól Párizsig már megpróbálták „az eget ostromolni”; a spanyol föderáció olyan mértékben kiterjeszkedett, hogy gyakorlatilag a tömegszervezetté való átalakulás várt rá. Más országokban is hasonló változások zajlottak le.

Ilyenformán az Internacionálé eredeti szerkezete idejémmúlttá vált, ahogyan eredeti küldetése is végéhez közeledett. A feladat ekkoriban már nem abban állt, hogy Európa-szerte támogatást szervezzen egyes

sztrájkoknak, hogy kongresszusokat hívjon össze a szakszervezetek hasznossága vagy a föld és a termelési eszközök társadalmisításának szükségessége tárgyában. Ezek a témakörök ekkorra már átmentek a szervezet egészének kollektív örökségébe. A Párizsi Kommün után a munkásmozgalomra váró valódi kihívás forradalmi természetű volt: hogyan kell szerveződni ahhoz, hogy fel lehessen számolni a kapitalista termelési módot és meg lehessen dönteni a polgári világ intézményeit. Többé már nem az volt a kérdés, hogyan kell megreformálni a létező társadalmat, hanem az, hogyan kell újat építeni.

A hágai kongresszus időszakában nem egy szavazást éles viták előztek meg, ez történt többek között Bakunyin kizárásakor és a Főtanács Londonból New Yorkba való áthelyezésekor. Ez a döntés Marxnak azt a nézetét tükrözte, hogy helyesebb, ha felszámolják az Internacionálét, mint ha megvárják, hogy ellenfelei kezében szektás szervezetté silányuljon. Úgy vélte, az Internacionálé felszámolása, ami kétségtelenül bekövetkezik majd a Főtanács New Yorkba való áthelyezésével, ezerszer jobb volt, mint a hosszadalmas és hiábavaló testvérgyilkos harcok sorozata.

Mégsem tűnik meggyőzőnek, ha azt állítjuk – amit sokan meg is tettek –, hogy az Internacionálé hanyatlásának kulcsfontosságú oka két áramlatának konfliktusa, jobban mondva két férfi: Marx és Bakunyin ellentéte volt, akármilyen szellemi nagyságok voltak is. Sokkal inkább azok a változások a felelősek az Internacionálé elavulásáért, amelyek a világban zajlottak. A munkásmozgalom szervezeteinek fejlődése és átalakulása, a nemzetállamok megerősödése az olasz és a német egyesülést követően, az Internacionálé térhódítása olyan országokban, mint Spanyolország és Olaszország (ahol a gazdasági és politikai körülmények gyökeresen eltértek a brit vagy francia viszonyoktól), a brit szakszervezeti mozgalomban tapasztalható igény a még erőteljesebb mértékletesség irányában, a párizsi kommünt követő megtorlások: mindezek a tényezők együttesen okozták, hogy az Internacionálé eredeti szerkezete alkalmatlannak bizonyult az új idők új feladatainak megoldásához.

Ilyen háttéresemények közepette, a centrifugális erők túlsúlyával, az Internacionálé életében bekövetkező fejlemények és a szervezet irányítói természetesen szintén jelentős szerepet játszottak. A londoni konferencia például távolról sem bizonyult annak a mentőakciónak, aminek Marx szándékai szerint lennie kellett volna; valójában a szigorú irányítási elv jelentősen növelte belső válságát, mivel nem vette figyelembe a túlsúlyban lévő hangulatot vagy nem volt képes azt az előrelátást tanúsítani, amely Bakunyin és csoportja megerősödésének útját állta volna. (Molnár 1962, 144). Pirruszi győzelemnek bizonyult Marx számára – megpróbálta megoldani a belső konfliktusokat, ám éppen az ellenkezője történt: ezek még hangsúlyosabbakká váltak. Azonban a helyzet továbbra is az maradt, hogy a Londonban megho-

zott döntések csak felgyorsították azt a folyamatot, ami már korábban megindult, és képtelesek voltak visszafordítani.

Mindezen történelmi és szervezeti megfontolásokon túl akadtak még további problémák is, melyeknek aligha volt kisebb súlyuk a főszereplőre, Marxra nézve. Ahogyan Marx 1871-ben a londoni konferencia egyik szekciójában emlékeztette a küldötteket: „a Főtanács munkája hatalmasra duzzadt, mivel mostanra már kénytelen volt mind az általános kérdésekkel, mind a nemzeti kérdésekkel foglalkozni.” (Burgelin 1962, II. 217) A szervezet már nem az 1864-es kicsi alakulat volt, mely angol és francia lábakon állt; mostanra már minden európai országban jelen volt, és minden egyes nemzeti szekciójának megvoltak a maguk sajátos problémái és jellemző vonásai. Nem elég, hogy a szervezet gyakorlatilag mindenhol belső bajokkal küzdött, újabb gondokkal járt a lehető legtarkább eszmei málhával felszerelkezett, száműzött kommunárok Londonba érkezése, és még tovább nehezítette a Főtanács számára a politikai szintézis megteremtének feladatát.

Marx súlyos megpróbáltatásokat élt át az Internacionáléban végzett nyolc évnyi intenzív tevékenysége során. Miután tisztában volt azzal, hogy a munkásság erői a Párizsi Kommün vereségét követően megcsappantak – és számára ez jelentette az adott időszak legfontosabb tényét –, ezért végül úgy döntött, hátralevő éveit arra fordítja, hogy megpróbálja befejezni *A tőke* megírását. Amikor átkelt a La Manche-csatornán, hogy Hollandiába menjen, minden biztonnyal érezte, hogy az előtte álló küzdelem az utolsó olyan jelentős tevékenysége lesz, amelyben maga játssza a főszerepet.

Abból a szótlán résztvevőből, akinek 1864-ben a St. Martin Hallban tartott első gyűlésen mutatkozott, mostanra az Internacionálé vezetőjévé vált, akit nemcsak a kongresszusi küldöttek és a Főtanács, hanem a szélesebb közönség is megismert. Így, bár az Internacionálé kétségtelenül óriási köszönettel tartozott Marxnak, nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy Marx élete megváltozzék. A szervezet megalapítása előtt csak a politikai aktivisták kis csoportjainak körében ismerték. Később, de mindenekelőtt a Párizsi Kommün bukása után, illetve természetesen azt követően, hogy 1867-ben kiadta fő művét, hírneve sok európai országban ismertté lett a forradalmárok körében, olyannyira, hogy a sajtó egyenesen „a vörös terror doktorá”-nak nevezte. Az Internacionáléban betöltött szerepéből adódó felelősség – ami lehetővé tette számára, hogy közelről megtapasztaljon oly sok gazdasági és politikai küzdelmet – további hajtóerőt jelentett a kommunizmussal foglalkozó elmékedéseiben, és alapvetően gazdagította az antikapitalista elmélet egészét.

A két tábor közötti küzdelem a hágai kongresszust követő hónapokban lángolt fel, de csak néhány alkalommal foglalkozott a felek valódi elméleti és ideológiai ellentétéivel. Marx gyakorta figurázta ki Bakunyin álláspontját, és „az osztályegyenlőség” szószólójaként festette le (amivel a *Szocialista Demokrácia Egyesülés* 1869-es programjának alapelveire utalt), vagy egész egyszerűen a politikai tartózkodás hívének nevezte. Ami az orosz anarchistát illeti, aki ellenfelével szemben kevésbé volt elméletileg felkészült, ő előnyben részesítette a személyes vádaskodás és a séртеgetés eszközeit.

Így, noha Bakunyin – Proudonhoz hasonlóan – hajhatatlan ellenzéke volt mindenfajta politikai tekintélynek, s különösen annak közvetlen formáját, az államot utasította el, mégis tévedés lenne őt ugyanolyan feketére festeni, mint a mutualistákat. Míg az utóbbiak ténylegesen tartózkodtak mindenféle politikai tevékenységtől, súlyosan ránehezelve az Internacionáléra a kezdeti években, az autonomisták – ahogyan Guillaume hangsúlyozta egyik utolsó felszólalásában a hágai kongresszuson – „a társadalmi forradalom politikájáért harcoltak, a burzsoá politika és az állam felszámolását követelték” (Musto 2014, 76. dokumentum). El kell ismerni, hogy az Internacionálé forradalmi szárnyához tartoztak, és hogy értékes kritikai szempontokkal járultak hozzá a munkához a politikai hatalom, az állam és a bürokrácia kérdéseiben.

Akkor hát miben is különbözött a „negatív politika”, amit az autonomisták az egyetlen lehetséges akcióformának tekintettek, a centralisták által képviselt „pozitív politikától”? Az olasz föderáció javaslatára 1872. szeptember 15–16. között Saint-Imier-ben megrendezett nemzetközi kongresszus, melyen a Hágából visszatért más delegációk képviselői is részt vettek, határozataiban megállapítja, hogy „egyetlen politikai szervezet sem lehet más, csak és kizárólag az uralom szervezete, amely az egyik osztályt előnyben részesíti a tömegek rovására, és ha a proletariátus megkísérelné megragadni a hatalmat, akkor maga válna domináns és kizsákmányoló osztállyá.” Következésképpen, „a proletariátus első feladata minden politikai hatalom lerombolása”, és „az ún. ideiglenes és forradalmi politikai hatalom bármilyen szervezete, amely ilyen rombolást hoz létre, csak további megtevésztésül szolgál, és éppen olyan veszélyes volna a proletariátusra nézve, mint a ma létező összes kormány” (Musto 2014, 78. dokumentum).

Annak ellenére, hogy a két oldal egyetértett abban, hogy fel kell számolni az osztályokat és az állam politikai hatalmát a szocialista társadalomban, nézeteik gyökeresen eltértek egymástól azokban az alapvető kérdésekben, hogy milyen utat kell követni, és a kívánt változás eléréséhez milyen társadalmi erőkre van szükség. Míg Marx számára a forradalom alanya *par excellence* egy meghatározott osztály, a

gyáripari munkásság volt, Bakunyin a „nagy gyűlevész néphez”, az ún. „lumpenproletariátushoz” fordult, amely, mivel „szinte érintetlen maradt a burzsoá civilizációtól, belső lényegében és inspirációiban, kollektív életének minden szükségletében és nyomorúságában hordozza a jövő szocializmusának magvait.” (Bakunyin 2014, 294) A kommunista Marx megtanulta, hogy a társadalmi átalakulás specifikus történelmi feltételeket, hatékony szervezetet és a tömegek körében hosszú ideig, lassan fejlődő osztálytudatot igényel; az anarchista Bakunyin viszont meg volt győződve arról, hogy az emberek, az ún. „gyűlevész nép” egyaránt „legyőzhetetlen és igazságos”, és önmagában is elegendő erőt képvisel ahhoz, hogy „a társadalmi forradalmat bevezesse és győzelemre vigye.” (Bakunyin 2014, 294–295)

Egy másik nézeteltérést a szocializmus megvalósításához szükséges eszközök mibenléte okozott. Bakunyin harcias tevékenységének jó része abban állt, hogy kis, főképpen értelmiségiekből álló „titkos társaságokat” épített ki (vagy ezek kiépítéséről fantáziált): egyfajta „forradalmi vezérkart, amely elkötelezett, energikus, intelligens egyénekből áll, akik mindenekelőtt a nép barátai” (Bakunyin 1973, 155), akik előkészítik a felkelést és véghez viszik a forradalmat. Marx viszont a munkásosztály önfelzabarádításában hitt, és meg volt győződve arról, hogy a titkos társaságok léte „ellenkezik a proletármozgalmal fejlődésével, mert ezek a társaságok a munkások oktatása helyett autoritativ és misztikus törvényeknek vetik alá őket, melyek fékezik függetlenségüket és hamis irányba terelik gondolkodásukat.” (MEM 1968. 17. 610) Az orosz emigráció a munkásosztály minden olyan politikai akcióját elnevezte, ami nem segítette elő közvetlenül a forradalom kirobbanását, míg az állam nélküli ember, akinek Londonban volt állandó lakhelye, nem tartotta rangján alulinak, hogy társadalmi reformok és részleges célok érdekében mozgósítson, és közben teljességgel meg volt győződve arról, hogy ezeknek erősíteniük kell a munkásosztály harcát, melyek célja a kapitalista termelési mód legyőzése, nem pedig a rendszerbe integrálódás.

Az új Internacionálé

A későbbi években Marx nyerte meg a politikai csatát az anarchistákkal szemben, a munkásosztály szocialista programot fogadott el, egész Európában megvetette lábát, és a nemzetek feletti együttműködés új struktúráit építette ki. Az elnevezés folytonosságától eltekintve (a II. Internacionálé 1889–1916; a III. Internacionálé 1919–1943) mindezek a struktúrák minden lépésükben az I. Internacionálé értékeire és tan-tételeire hivatkoztak. Így aztán az Internacionálé forradalmi üzenete elképesztően termékenynek bizonyult, és olyan gyümölcsöket értelt, amelyek jócskán túltettek a létezése idején elért eredményein.

Az Internacionálé lehetővé tette, hogy a munkások megértsék, a munka felszabadítása nem vihető végbe egyetlen országban, hanem csak globális méretekben. Továbbá tudatosította köreikben, hogy a célt nekik maguknak kell elérniük saját szervezeti képességeik révén, nem pedig úgy, hogy céljaikat valami más erőre testálják át; azt is tudatosította bennük, hogy – és ebben Marx elméleti munkája bizonyult alapvetőnek – a kapitalista termelési mód és a bérmunka felszámolása a legfontosabb lépés, mivel egy létező rendszeren belüli javulás, amit szükséges ugyan követelni, de nem tudja megszüntetni a munkaadói oligarchiáktól való függést.

Óriási szakadék választja el azon időszak reményeit a mi korunkra oly jellemző bizalmatlanságtól, az Internacionálé korának rendszerellenes szellemiségét és szolidaritását a neoliberális versengés és a privatizáció alakította világ ideológiai alárendeltségétől és individualizmusától. A Londonban 1864-ben gyülekező munkásságnak a politika iránt tanúsított szenvedélye éles ellentétben áll korunk apátiájával és rezignáltságával.

És mégis, míg mára a munka világa visszatért a tizenkilencedik században tapasztalt kizsákmányolás feltételei közé, az Internacionálé projektuma újra kiemelkedően aktuálissá vált. A „világrendszer” mostani barbársága, a jelenlegi termelési mód okozta katasztrofális környezeti állapotok, az egyre mélyülő szakadék a kizsákmányoló kevesek gazdagsága és az óriási többség nyomora között, a nők elnyomása, a háborúk, a rasszizmus és a sovinizmus viharai a mai munkásmozgalomnak sürgető feladatává teszik, hogy újjászervezze magát az Internacionálé két kulcsfontosságú jellemzőjének megfelelően: egyfelől struktúráinak sokfélesége, másfelől céljainak radikalizmusa alapján. A Londonban 150 évvel ezelőtt alapított szervezet céljai ma még elevenebbek, mint valaha. Hogy felnőjön korunk kihívásaihoz, az új Internacionálé nem kerülheti meg kettős előfeltételét: plurálisnak és antikapitalistának kell lennie.

Irodalom

- Bakunin, Michael 1973: Programme and Purpose of the Revolutionary Organization of International Brothers. Lehning, Arthur (ed): *Michael Bakunin: Selected Writings*. London, Jonathan Cape. <https://libcom.org/library/michael-bakunin-selected-writings>
- Bakunin, Mihail 2014: The International and Karl Marx. *Workers Unite! The International 150 Years After*. New York/London, Bloomsbury.
- Burgelin, Henri – Langfeldt, Knut – Molnár, Miklós 1962: *La première Internationale*. Geneva, Droz
- Collins, Henry – Abramsky, Chimen 1965: *Karl Marx and the British Labour Movement*. London, MacMillan, 34.
- Freymond, Jacques 2014: Introduction. *Workers Unite! The International 150 Years After*. New York/London, Bloomsbury

- Freymond, Jacques – Molnár, Miklós 1966: The Rise and Fall of the First International. Drachkovich, Milorad (ed), *The Revolutionary Internationals, 1864–1943*. Stanford, Stanford University Press
- Haupt, Georges 1978: *L'internazionale socialista della Comune a Lenin*. Torino, Einaudi.
- Institute of Marxism-Leninism of Moscow (ed) 1962-1968: The General Council of the First International. Moscow, Progress.
- Maréchal, Cassian 1962: Report on the Liège Section. Burgelin, Henri – Langfeldt, Knut – Molnár, Miklós: *La première Internationale*. Geneva, Droz
- Marx, Karl 1962-1968: Karl Marx és Friedrich Engels művei. Budapest, Kossuth
- Marx, Karl 1969: A londoni Főtanács beszámolója a hágai kongresszus nyilvános ülésén. *Marx-Engels művei*, 18. kötet. Budapest, Kossuth
- Marx, Karl 1975: *Marx-Engels művei* 33. kötet. Budapest, Kossuth
- Molnár, Miklós 1962: Le Déclin de la Première Internationale. Burgelin, Henri – Langfeldt, Knut – Molnár, Miklós: *La première Internationale*. Geneva, Droz.
- Musto, Marcello (ed) 2014: Introduction. *Workers Unite! The International 150 Years After*. New York/London, Bloomsbury
- Rubel, Maximilien 1974: *Marx, critique du marxisme*. Paris, Payot
- Ryazanov, David 1925: Zur Geschichte der Ersten Internationale. *Marx-Engels Archiv*, Vol. I.

Jegyzetek

- ¹ Lásd Rubel, Maximilien 1974: *Marx, critique du marxisme*, Paris, Payot, 41: „csak a mitológia – netán a misztifikálás – iránti igény sarkallhatta őket arra, hogy ebben a [politikai programban] a »marxizmus« következményét lássák, azaz a teljesen virágba szökkenet doktrínát, amelyet kívülről egy mindenható tudat erőszakol rá az amorf és tehetetlen embertömegre a társadalmi gyógyír keresése során.”
- ² Az Internacionálé történetének összefoglaló áttekintéséhez lásd Marcello Musto (ed.) 2014: Introduction in *Workers Unite! The International 150 Years After*. New York/London, Bloomsbury, 1–68.
- ³ Az 1870-es évek elején a munkásosztály mozgalmát csak Németországban szervezték politikai pártba. A „pártnak” mint fogalomnak a használata – akár Marx, akár Bakunyin követőire gondolunk – nagyon zavaros volt. Maga Marx is meglehetősen homályban hagyta a szó jelentését. Rubel szerint Marx számára (Musto 2014, 183) „a párt koncepciója [...] az osztály koncepciójával esik egybe.” Végül, fontos hangsúlyozni, hogy az Internacionáléban 1871 és 1872 között végbement konfliktus nem a politikai párt megteremtésének kérdésében folyt (a kifejezést magát a londoni konferencián mindössze kétszer használták és ötször a hágai kongresszuson), hanem inkább „a 'politikai' jelző használatán” (Haupt 1978, 84).
- ⁴ Ld. Marxnak Ludwig Kugelmannhoz írt levelét (MEM 1975. 33. kötet, 486), ahol Marx megjegyezte, hogy ez a kongresszus „élet-halál kérdése lesz az Internacionálé számára; és mielőtt lemondok, legalább meg akarom védeni a bomlasztó elemektől.”

(Fordította: Baráth Katalin)